

ОНТОЛОГИЧНОТО ИЗПИТАНИЕ В „ЕДНА ДУМА“ НА ЯВОРОВ

Ирен Александрова

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“
(България)*

ONTOLOGICAL TRIAL IN YAVOROV'S „ONE WORD“

Iren Alexandrova

Sofia University “St. Kliment Ohridski” (Bulgaria)

ORCID ID:000-0003-2525-1749

E-mail: alexandrova@slav.uni-sofia.bg

Abstract: This research is meant to reveal some ontological aspects of the relation between Word and Act in the modernistic conception of Yavorov at his poem „One Word“. The context of the cycle „Midnight Visions“, where the poem has been included earlier, gives the opportunity to carefully read the meanings of the creative and human trial, the efforts to break through the boundaries, the possible and the impossible. The Absolute as truth and word is unspeakable, but nevertheless The Absolute is present as being inside the person, outside as a horizon and in the thought – the central of the inner life and the outside world. Yavorov decides the ontological problems as a possible act at a symbolical image, an image, which presents every creative work, every truth like writing with someone's personal blood or with one's own life over the insurmountable walls of the world.

Keywords: Yavorov, ontological, modernism, trial, word, act, creative work

Резюме: Това изследване има за цел да разкрие някои онтологични аспекти на връзката между Слово и Дело в модернизистичната концепция на Яворов в неговото стихотворение „Една дума“.

Контекстът на цикъла „Полунощни видения“, където стихотворението е включено по-рано, дава възможност за внимателно прочитане на значенията на творческото и човешко изпитание, на усилията за преодоляване на границите, на възможното и невъзможното. Абсолютът като истина и слово е неизразим, но въпреки това Абсолютът присъства както вътре в човека, така и отвън като хоризонт, в мисълта – центърът на вътрешния живот и външния свят. Яворов решава онтологичните проблеми като възможен акт чрез символичен образ, образ, който представя всяко творчество, всяка истина като писане с нечия лична кръв или със собствения живот през непреодолимите стени на света.

Ключови думи: Яворов, онтологичен, модернизъм, изпитание, слово, акт, творчество

Модерното изкуство дълбоко се усъмнява във възможностите на езика да представя действителността, в единството на езика като семиотично пространство, заради което създава множество нови изразни полета. В началото на XX век новата символистична поезика в България отразява промененото светоусещане, което не само пресича връзката с предходната традиция, но и поставя въпроса за собствените си вътрешни граници. Появява се различно и често болезнено самосъзнание за мощната природа на творческото начало като противопоставено не просто на външния свят, а на неговата материя – на съществуващото, разбирано като установени граници и ограничения. Предметният, миметичен план на изображението, който пропуска в себе си външния свят, редуцира своята сетивна референциалност и активира знаковата си природа като изход към други контексти – тези на взаимно пораждащи се смисли, множествени и синтетични, както е във вътрешния свят на човека. Езикът е гранично пространство на споделимост и затова именно там се срещат вътрешно и външно преживяване, мисъл и установена социализирана форма на кодификация, а мисълта е средище на срещата, учре-

гена от съзнанието на Аза. Мнозина от символистите интуитивно се вписват в тази поетика, именно защото подобни онтологични проблеми са труднодостъпни за рефлексия, но могат да бъдат снети и отработени в поетическото изкуство.

В стихотворението на Яворов „Една дума“ тази проблематика е основна, рефлексивно оголена и структурираща поетическия текст. Стихотворението първо е публикувано през 1906 г. в списание „Мисъл“, а после като пето поред в цикъла „Среднощни видения“ в стихосбирката „Безсъници“ през 1907 г. Там присъства, подобно на другите стихотворения, без заглавие, за да се подчертае контекстуалната връзка в цикъла, която връзка повтаря общия, зададен от програмното стихотворение „Песен на песента ми“, модел на изпитанието и инициацията. Когато през 1910 година, вече със заглавие „Една дума“, влиза в стихосбирката „Подир сенките на облаците“, много от контекстуалните референции се затъмняват за сметка на по-отчетливия акцент върху самостоятелната проблематика, която допълнително се натоварва с енигматичност. Тази проблематика е формулирана като тема в заглавието, но тематичното ниво, разбира се, е само реална опора на по-дълбока смислова основа.

В контекста на символистичното творчество на Яворов стихотворението „Една дума“ безпроблемно се разбира като една от проявите на копнежа по Абсолюта и осъзнаването на неговата непостижимост. Началото и краят на стихотворението огласяват и композиционно затварят основния мотив – невъзможността да се изговори единственото и в този смисъл истинното слово, Великият Логос, словото, събиращо в себе си единството на света, първоосновата. В началото е казано:

„Добро и зло, началото и края –
сбрал ги бих в една-едничка дума.
Език не ще я никога издума...“

А в края:

„Уви, с език
човек не ще я никога издума,
свещената и все проклета дума...“

Апосионезите маркират смисъла на неизразимото, но и едно вътрешно колебание между възможно и невъзможно, защото и в двата случая следват решения – първото представя пространството на проблематиката като възможност за структуриране и за разгръщане на абстракцията в образен план, а финалното добавя акцента върху образа на човека-творец и неговата участ:

„И хреснал бих чело в стената:първи,
но първи аз ли бих я писал с кърви?“

Условното наклонение, което се среща само в тези стихове на творбата, в духа на символистичната поезика има повече от едно значение – носи смислите на желание, колебание между възможно и реално, но също така и на връзката с контекста и заглавието на цикъла „Среднощни видения“, в който най-дълбоки и смътни смисли се долавят като условна видимост, споделена между два свята (решенията имат образна природа, те са „видения“).

Поставените въпроси за думата на началата са и въпроси изобщо за устройството на света и за човека като негов център. Словото е лицето на мисълта и на познанието изобщо, а копнежът на познанието, който търси и формулира най-първите основи на света и категориите в него, е философски предмет. Но както знаем от Аристотел, поезията е по-философска от историята, но не е философия. Тя само носи отблясък от възможното и от природата на света като вероятност и необходимост. Идеализмът по-лесно прекрива границата към подобна абстракция, защото битие и същност не са в конфликт в действителността на идеите. Платон в „Държавата“, в диалог със заблуди и

различни човешки представи, преминава през изпитанията на мисълта, за да формулира висшата добродетел и благо в „една-едничка дума“: справедливост. В нея се сменя разбирането за началото и края на света като космическа хармония, ред, единство. Всяка философска школа преформулира това основно понятие, но винаги като абстракция, докато литературата е полето на възможното. Но дори абстракцията, философска или излязла от друга наука, по-скоро постулира, отколкото убеждава. Теоретичната физика, която поема задачата да създаде научна космология, от XX век до днес се стреми да създаде Единната теория, в която непротиворечиво да се включат познатите закони на физиката. Всички са убедени, че е възможно, но не успяват дори в абстракцията на струнната теория, която е най-близко до идеализма.

В стихотворението на Яворов копнежът по думата е копнеж по истината, по абсолютната хармония, по Логоса, който свързва същността и словото, отвъдното и тукашния свят. Отломки от представата за свещената природа на словото, или както Яворов пише за нейната магическа сила: „свещената и все проклета дума...“, личат в най-първия вариант на стихотворението в списание „Мисъл“, където има само една разлика – втори стих гласи: „събрал ги бих в една възшебна дума“. Това по-лесно решение е отменено още при публикуването на стихотворението в „Безсъници“, където акцентът е върху „една-едничка дума“ и той е важен, защото по-късно става заглавие на стихотворението.

Сакралната сила на словото в митологичния свят се крепи на онтологията на този свят като единно пространство и време. Заради това единство, между сакрално и профанно има проходимост – богове и хора преминават сравнително безпроблемно между световите; за хората е необходимо все пак изпитание и уни-

циация, но границата между световите не е непроницаема като стената в стихотворението на Яворов. Началото и краят са свързани в също така единно време – минало, сегашно и бъдеще време съществуват едновременно. В този свят между думите и нещата има единство или тясна връзка, която създава усещането, че митът е жива реалност, че думите не просто означават, а живеят. Там словото е дело. Само доколкото човекът е вътре в митологичното пространство или в ритуалите около посвещения, мистерии, магии, прорицателства, клетви и др., словото е нещо повече от дума.

В стихотворението „Една дума“, подобно на митологичните ритуали, изпитанието и инициацията с кръв присъстват в контекста на общата парадигма на цикъла „Среднощни видения“, където, от ритуалната среща с онази чудовищност, която „загадка е под тоя небосвод,/ нито загатната, нито решама“, през страшните образи на „Видения“ и „Ледена стена“, през „Ний бяхме две деца“ и „Една дума“, се излиза накрая в утрото на „Благовещение“. В цикъла образът и символиката на кръвта се срещат само във финала на „Една дума“ – в смисловите полета на саможертвата, самия живот, знака за решимост, неприемането на границата и в този смисъл – на инициацията. Жестът е символчен, защото липсва прагматика; напразен е, но решаващо важен. Разбирането за пространството като двумирие създава тази непреодолимост, различна от границите на свят с единно пространство и време. Решението е лично и важно за идентичността на лирическият герой, а изпитанието в срещата с онтологичното различие на света, в невъзможността преживяното като смисъл да премине отвъд стената-символ, да бъде именувано, да бъде слово в Абсолюта, всъщност консолидира представата за реалността на душата-храм, която е образ-аномеоз в края на изпитанията

в „Песен на песента ми“ – програмно стихотворение за стихосбирката. Само тук вътре е възможна по човешките сили онази „една-едничка дума“, тук тя е реална и достижима, някак сама превръщата се в началото и края.

Пространството в стихотворението „Една дума“ задава възможния и актуален контекст за определяне на идентичността на образите, включително и този на лирическия Аз. Правят впечатление условното лирическо безвремие и липсата на предметност, които извеждат на преден план функционирането като лирически монолог. Съзнателно използвам понятието „лирически монолог“, при все че лириката в родовете си същност полага подобна възможност почти навсякъде, защото интерпретацията и теоретизирането е добре да включат и по-конкретна аргументация, свързана с разбирането на художествения субект. Лирическият монолог, подобно на статута на езика, също е оформен като среща между вътрешно и външно, но е по-скоро среща между преживяване и съзнание. Можем да включим самонаблюдението на поета Яворов върху творческия си процес и то не като контролен, а като обясняващ материал, в който той използва понятието „монолог“. Яворов казва в анкетата, направена от Михаил Арnaudов: „Значи, звучи в душата ти една мелодия. Тя изхожда от едно настроение, което носи любовен, семеен, социален характер. И в тая посока търся думите, за да изразя мелодията. И човек почва да монологува в душата си...“ (Арnaudов/ Arnaudov 1978: 80).

В този смисъл стихотворението разкрива още едно смислово поле, което има метатекстова природа, това на творческия процес като монологуване в душата и търсене на думите. Образът на „една-едничка дума“ развива значенията на цялото поетическо слово, синекдотично сведено до отделния образ. Лирическото пространство е това на душата, а образът на думата

е разгърнат в сложни опозиции и връзки. Проблемът може да се види и като този за думата, за вътрешния свят, за настроението, за преживяването, което търси начин да се означа външно и да се изведе в мотива-мисъл.

В свое писмо до г-р Кр.Кръстев от 7 декември 1906 година Яворов пише:

Аз просто се вслушвам и копирам онова, което някой дявол или бог пее в душата ми. И ако критиката ми направи някога чест да се взре по-сериозно в делото ми, една от задачите ѝ ще бъде да определи доколко успявам при тия си домогвания, доколко у мене съдържанието отговаря на формата. Ако запитах лично мене, аз ще кажа, че в това отношение от 10 парчета 7-8 са почти сполучени. Почти, защото абсолютно бих могъл да постигна само като музикант. Че тогава аз пряко бих нотирал мелодията, която е тъй свършено явствена в душата ми. А сега аз я изразявам чрез почти невъзможното средство на една мисъл, разпъната в такъв и такъв куплет с еднаквостъпни стихове, не знам как римувани и др. празнични секрети на поезията. И при това още, като се спъвам на всяка стъпка в непроходими езикови препятствия, които трябва да заобикалям. (Арnaudов/ Arnaudov: 1978: 81 – 82)

В стихотворението „Една дума“ онтологичната проблематика е снета в два основни образа – на лирическият Аз и на нея, думата, – които са ядро и на семантичната, и на синтактичната организация на стихотворението. Първата и последната строфа рамкират композиционно пространството на творбата с дискретно, но ясно назоваване на Аза, докато трите строфи между тях отчетливо и формално подчертано разгръщат образа на нея, думата, в три различни измерения.

На първо място думата е преживяване, „тук,/ под моето чело: тревожно сладка,/ безкрайно дълга и безмерно кратка,/ и тъмнина и плам.“ Тук тя е непо-

средствено, възможно, ирационално познание, „че аз я зная/ без слогове, без звук.“ Всяка идентификация изисква пространство, което е и контекст; усложнената представа естествено ще усложни и пространството. Яворов повтаря модела от „Песен на песента ми“ с въвеждането на опозицията между световите като „тук“, „у мен“ и „там“ – отвън и второто пространство на онази „една дума“ е „тя е там,/ на голата стена: звездица снета/ от ясното небе, да грей в несрета/ по тъмната земя.“ Изведени са като смисли функциите на поезията-слово в света „по тъмната земя“, на духовната светлина, дар свише, но също така се появява и символният образ на стената, който със стихотворението „Ледена стена“ непосредствено предхожда „Една дума“ в цикъла „Среднощни видения“. Там, на стената, на границата, се проектира словото като посредник между небето и земята, словото, като отблясък от „ясното небе“. Пространството отвън определено има своите етажи като земно и небесно.

Бинарната опозиция обаче е усложнена с третия образ на думата: „Като зъмя/ тя огнена пронизва тъмнината/ и свети между мене и стената,/ по-жива всеки миг.“ Словото има свое и друго пространство между „тук“ и „там“, между вътрешно и външно, което в контекста и на цикъла, и на стихосбирката е с определена семантика, макар и символно разпластена. Най-ясно, доколкото е възможно, образът на тази огнена змия е разгърнат в стихотворението „Посвещение“. Там „Змия коварно мила, желтоока“ и още други прекрасни и страшни неща се отнасят до „другарко моя, моя волна мисъл.“ Определено и в „Една дума“ словото има свое самостоятелно битие в образа и пространството на мисълта.

Очертават се ясно три различни пространства на три различни опыта и изпитания със словото. Думата, която има сама по себе си символна природа, в три

различни контекста като художествен образ едновременно придобива известна иконичност като представа, разкрива по нещо от природата си и заедно с това отваря различни и допълващи се полета на своята онтология. Онова, което е тотална възможност, началото и краят, се формулира по три различни начина като пространство и смисъл, защото е погледнато по различни начини. Гледната точка е тази, която решава енергията да стане материя, а потенциалното да се превърне в актуално. Без да бъде изречена онази „една-едничка дума“, тя е конструирана като битие. Ако е прав Хайзенберг за елементарните частици, че или знаем какво са, или къде са в принципа на неопределеността, то без да знаем коя е единствената дума, в стихотворението на Яворов научаваме къде е. Бездната от възможности за нейното определяне повтаря дълбочината на всяка онтология.

Преди финала на стихотворението, с въвеждането на думата- *мисъл* в пространството като ориентирано между две наличности: „между мене и стената“, е осъществен още веднъж деликатният преход между образа на думата и този на лирическият Аз. Този образ на стената се явява за втори път и, когато във финалните два стиха се включи в поантата: „И хреснал бих чело в стената: първи,/ но първи аз ли бих я писал с кърви?“, определено стената се натоварва символно като модус на четене. Символичният жест напомня казаното за думата в началото: „Да, тя е тук,/ под моето чело“ и в образен план говори ясно за реалната болка и за преносното значение на писането с кърви в творческия акт.

Стихотворението е изключително прецизно овладяно като композиция, структура и лексика, чертаят се видимо нишки на отношения. Лирическият Аз е представен преди финала само с две сказуеми: „събрал ги бих“ и „зная“ и затова двата финални стиха очертават на общия съзерцателен фон едно условно, но много активно

действие. Това създава усещането за символичен жест, който цялостно решава проблематиката – дискурсът на желанието се трансформира в наратив, а словото – в действие.

Според Сартр в поезията караме читателя:

... да се оттегли от своята човешка ситуация и го приканваме да започне да гледа с очите на Бога езика от обратната му страна“, а „що се отнася до поета, (...) вътърне ли своите страсти в поезията си, той престава да ги разпознава: думите ги обладават, проникват в тях и ги метаморфизират: не ги означават дори в неговите очи. (...) Думата, фразата-вещ, неизчерпаема като вещите, във всяко отношение надхвърлят чувството, което ги е породило. (Сартр / Sart 1996: 43)

Стихотворението „Една дума“ на Яворов като тематика въвежда онази обратна гледна точка към словото, отвътре навън, и тя може би е подобна на гледането „с очите на Бога езика от обратната му страна“. Осмислено в цикъла като среднощно видение, стихотворението е положено в една деликатна дистанция между преживяване и образ, в осъзнато различие между лирически аз и видение, в едва доловима, но съществуваща по статут съзерцателна дистанция. Думите не го обладават по тази причина, той влиза в равнопоставен диалог с тях. Основната проблематика е тази за думата – формулирана и внимателно структурирана. Така е до края, когато разбива вече завършената и цялостна конструкция, за да излезе отвън в своята „човешка ситуация“. И тука „думата, [и – уточнение ред. М. Н.] фразата-вещ“ по никакъв начин не „надхвърлят чувството, което ги е породило“. Човешката ситуация тук е образ „на действие, на живот, на щастие, на нещастие; а щастие и нещастие се разкриват в действие“, както пише Аристотел в своята Поетика (Аристотел/ Aristotel 1975: 73). Извън действието се оказва и че

няма живот. Така проблематиката се отработва още веднъж активно чрез действието в света, вътрешно и външно снемат опозицията си.

В най-общ план всяка дума е перформатив, действие, но когато планът е толкова общ, не ни казва много. Писането с кърви, думата не като абсолют, а като резултат от действие, е единственото възможно решение в човешката ситуация и неслучайно личното в образа е надградено от надличното: „но първи аз ли бих я писал с кърви?“. Проблемът за единствената дума се решава с един жест и се разбира, че той не е единичен, а универсален, че само с кървата на живота си, с живота като действие можем да пишем неговата дума.

Библиография

- Аристотел, 1975:** Аристотел. За поетическото изкуство. София: Наука и изкуство, 1975.
- Арнаутов, 1978:** Арнаутов, М. Избрани произведения, т.І. София: Български писател, 1978.
- Сартр, 1996:** Сартр, Ж.-П. Ситуации. Литературна теория и критика, т.І, Плевен, София:ЕА – ЕООД, 1996.
- Яворов, 1978:** Яворов, П. Събрани съчинения, т.І. София: Български писател, 1978.